Science and innovation research newsletter
scientific methodological journal
2026 / №-1
ngmpublication.uz

TA’LIM JARAYONIDA SHAXSLARARO NIZOLARNI SAMARALI BOSHQARISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Tojiboyeva Gulxumor Raxmanjanovna
Andijon davlat universiteti
Psixologiya va pedagogika kafedrasi professori
tojiboyevaguli@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim jarayonida yuzaga keladigan shaxslararo nizolarning ijtimoiy-psixologik mohiyati, kelib chiqish omillari, rivojlanish bosqichlari va ularni samarali boshqarish mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, nizolarning destruktiv va konstruktiv funksiyalari, shaxsning individual-psixologik xususiyatlari hamda kommunikativ kompetensiyaning nizoli vaziyatlarga ta’siri yoritilgan. Maqolada shaxslararo nizolarni psixologik diagnostika qilish, korrektsion dasturlarni ishlab chiqish va pedagogik faoliyatda konfliktologik yondashuvlardan foydalanishning nazariy-amaliy jihatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Shaxslararo nizo, konfliktologiya, kommunikativ kompetensiya, emotsional barqarorlik, nevrotizm, agressivlik, konstruktiv muloqot, psixologik korrektsiya, pedagogik psixologiya, konflikt dinamikasi.

Аннотация В данной статье научно проанализированы социально-психологическая сущность межличностных конфликтов, возникающих в образовательном процессе, факторы их возникновения, механизмы развития и способы эффективного управления ими. Также освещены деструктивные и конструктивные функции конфликтов, влияние индивидуально-психологических особенностей личности и коммуникативной компетентности на конфликтные ситуации. В статье теоретически и эмпирически обоснованы вопросы психологической диагностики межличностных конфликтов, разработки коррекционных программ и использования конфликтологических подходов в педагогической деятельности.

Ключевые слова: Межличностный конфликт, конфликтология, коммуникативная компетентность, эмоциональная устойчивость, невротизм, агрессивность, конструктивное общение, психологическая коррекция, педагогическая психология, динамика конфликта.

Abstract: This article scientifically analyzes the socio-psychological essence of interpersonal conflicts arising in the educational process, the factors of their emergence, mechanisms of development, and methods of effective management. The destructive and constructive functions of conflicts, as well as the influence of individual psychological characteristics and communicative competence on conflict situations, are also discussed. The article theoretically and empirically substantiates the issues of psychological diagnosis of interpersonal conflicts, the development of corrective programs, and the application of conflictological approaches in pedagogical activity.

Key words: Interpersonal conflict, conflictology, communicative competence, emotional stability, neuroticism, aggression, constructive communication, psychological correction, pedagogical psychology, conflict dynamics.

Kirish.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, globallashuv jarayonlari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, ta’lim tizimida pedagog va talaba, talaba va talaba, pedagog va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar murakkablashib borayotgani shaxslararo nizolar muammosini dolzarb ijtimoiy-psixologik masalaga aylantirmoqda. Chunki nizolar nafaqat shaxslararo munosabatlarning buzilishiga, balki pedagogik faoliyat samaradorligining pasayishiga, emotsional zo‘riqishlarning ortishiga ham olib keladi.

Ijtimoiy psixologiyada shaxslararo nizolar insonlarning ehtiyojlari, manfaatlari, qadriyatlari va maqsadlari o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar asosida yuzaga keladigan murakkab psixologik hodisa sifatida talqin qilinadi. Nizolar har qanday ijtimoiy tizimning tabiiy tarkibiy qismi bo‘lsa-da, ularning boshqarilmay qolishi destruktiv oqibatlarni yuzaga keltiradi. Shu sababli nizolarni ilmiy asosda boshqarish, ularning konstruktiv imkoniyatlarini ochib berish va shaxs rivojlanishiga xizmat qiluvchi omilga aylantirish zamonaviy pedagogik psixologiyaning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Shaxslararo nizolarning psixologik mohiyati. Shaxslararo nizolar shaxslar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning ziddiyatli shakli bo‘lib, ular individual ehtiyojlar, motivlar, qiziqishlar va qadriyatlarning mos kelmasligi natijasida yuzaga keladi. G. M. Andreyeva ta’kidlaganidek, shaxslararo nizolar kommunikativ jarayonlarning buzilishi va ijtimoiy idrokdagi deformatsiyalar bilan chambarchas bog‘liqdir. Bunda shaxs o‘z opponentining xatti-harakatlarini noto‘g‘ri talqin qilishi, salbiy stereotiplar shakllanishi va emotsional zo‘riqishning kuchayishi kuzatiladi.

A. Adler inson xulq-atvorining asosiy determinantlari sifatida ichki ziddiyatlar va kompensator mexanizmlarni ko‘rsatgan. Olimning fikricha, insonning o‘zini tasdiqlashga bo‘lgan ehtiyoji qondirilmaganda yoki ijtimoiy maqomi tahdid ostida qolganda shaxslararo nizolar yuzaga kelishi ehtimoli ortadi.

Natija va nazariya.

Psixologik tadqiqotlarda shaxslararo nizolarning quyidagi asosiy psixologik omillari ajratiladi:

- nevrotizm va emotsional beqarorlik;
- agressivlik va impulsivlik;
- rigidlik va dominantlik;
- kommunikativ kompetensiyaning pastligi;
- ichki shaxsiy ziddiyatlar;
- o‘z-o‘zini baholashning noadekvatligi;
- empatiya darajasining pastligi.

Mazkur omillar nizoli vaziyatlarda shaxsning emotsional reaksiyalarini kuchaytirib, konstruktiv muloqotning buzilishiga olib keladi.

Shaxslararo nizolarning tuzilmasi va dinamikasi. Ijtimoiy psixologiyada shaxslararo nizolarni tahlil qilishda ularning tuzilmasi va rivojlanish dinamikasiga alohida e’tibor qaratiladi. Nizoning psixologik tuzilmasi quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

Nizoli vaziyat – tomonlar manfaatlari va ehtiyojlari o‘rtasidagi ob’ektiv qarama-qarshilik.

Nizo ob’ekti – qarama-qarshilik yuzaga kelishiga sabab bo‘luvchi predmet yoki hodisa.

Nizo sub’ektlari – nizoda ishtirok etuvchi tomonlar.

Motiv va ehtiyojlar – nizoli xatti-harakatlarni yuzaga keltiruvchi ichki psixologik omillar.

Nizoli xatti-harakatlar – nizoning tashqi namoyon bo‘lish shakllari.

Shaxslararo nizolar dinamikasi odatda quyidagi bosqichlar orqali rivojlanadi:

- ob’ektiv nizoli vaziyatning yuzaga kelishi;
- nizoning anglanishi;
- emotsional keskinlikning kuchayishi;
- ochiq nizoli xatti-harakatlar;
- nizoni hal etish yoki chuqurlashuvi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nizoning rivojlanishida emotsional omillar muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, salbiy hissiyotlarning nazorat qilinmasligi destruktiv konflikt shakllarining kuchayishiga sabab bo‘ladi.

Ta’lim jarayonidagi shaxslararo nizolarning o‘ziga xos xususiyatlari

Ta’lim tizimidagi nizolar boshqa ijtimoiy nizolardan o‘zining pedagogik va tarbiyaviy xususiyatlari bilan farqlanadi. Bunday nizolar ko‘pincha quyidagi holatlar asosida yuzaga keladi:

- pedagogik talablarning noto‘g‘ri qo‘yilishi;
- kommunikativ to‘siqlar;
- talabalarning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olmaslik;
- baholashdagi sub’ektivlik;
- emotsional zo‘riqish va stress holatlari;
- avtoritar boshqaruv uslubi.

Ta’lim jarayonida yuzaga keladigan nizolar o‘quv motivatsiyasining pasayishi, psixologik diskomfort va guruhdagi ijtimoiy-psixologik muhitning yomonlashuviga olib kelishi mumkin. Shu sababli pedagoglarning konfliktologik kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biridir.

Shaxslararo nizolarni boshqarish va psixologik korrektsiya Zamonaviy konfliktologiyada nizolarni boshqarish ularni bartaraf etish emas, balki konstruktiv yo‘nalishga o‘tkazish sifatida talqin qilinadi. A. Ya. Antsupov va A. I. Shipilov nizolarni boshqarishning asosiy mexanizmlari sifatida kommunikativ vositachilik, hamkorlik strategiyasi va emotsional nazoratni ko‘rsatadilar.

Shaxslararo nizolarni samarali boshqarishda quyidagi psixologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish;
- empatiya va tolerantlikni shakllantirish;
- agressivlikni kamaytirish;
- stressga bardoshlilikni rivojlantirish;
- mediatorlik va muzokara ko‘nikmalarini shakllantirish;
- psixologik trening va korrektsion dasturlarni qo‘llash.

Psixologik korrektsiya dasturlarining samarali qo‘llanilishi shaxsning o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantiradi, kommunikativ madaniyatini oshiradi va konstruktiv nizoli xatti-harakatlarni shakllantiradi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, shaxslararo nizolar insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning tabiiy tarkibiy qismi bo‘lib, ularni konstruktiv boshqarish shaxsning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ta’lim jarayonida yuzaga keladigan nizolarni ilmiy asosda boshqarish pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish, sog‘lom psixologik muhit yaratish hamda shaxsning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ta’lim muassasalarida konfliktologik yondashuvlarni keng joriy etish, psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish va pedagoglarning nizolarni boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Adler. Praktika i teoriya individualnoy psixologii. – Moskva, 1995. – 117–128 b.
2. G. M. Andreyeva. Sotsialnaya psixologiya. – Moskva: Aspekt-Press, 2003. – 96–113 b.
3. Andreyeva A.D., Voxmyanina T.V., Voronova A.P., Chutkina N.I. Rukovodstvo prakticheskogo psixologa. – Moskva, 1995.
4. A. Ya. Antsupov, A. I. Shipilov. Konfliktologiya. – Sankt-Peterburg: Piter, 2008. – 490 b.
5. M. K. Akimova. Vvedenie v psixodiagnostiku. – Moskva: Akademiya, 2000. – 234 b.
6. R. T. Bayyard. Vash bespokoyniy podrostok. – Moskva: Akademicheskiy proekt, 2008. – 207 b.